

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2015

НАТАЛЬЯ КОРИНА, БОРИС НОРМАН, НИКОЛАЙ
АЛЕФИРЕНКО, ВЛОДЗИМЕЖ ВЫСОЧАНСКИЙ, ЯНА
СОКОЛОВА. *ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА
И КОГНИТИВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ ЯЗЫКА*

Нитра: Университет им. Константина Философа в Нитре,
2014. – 203 стр.

Монографија *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка* настала је као резултат истраживања лингвиста из различитих научних центара словенског света (Русије, Белорусије, Пољске и Словачке), а у оквиру пројекта под називом „Когнитивне доминанте у језику и култури“ („Kognitívne dominanty v jazyku a kultúre“). Сваки од пет аутора са својих теоријских позиција дао је допринос у разрађивању проблема језичке категоризације стварности, формирања језичке слике света и одређивања когнитивних језичких приоритета. Садржај монографије у целини открива на који начин се могу примењивати и интерпретирати базични појмови когнитивне лингвистике, као што су категоризација стварности, концепт и концептуализација, стереотип и стереотипизација, језичка слика света и др. Истраживања су заснована на интердисциплинарном приступу, а анализа језичког материјала спроведена је на компаративној основи словенских језика, што је ауторима омогућило да покажу националне специфичности и универзалне карактеристике испитиваних појава и да истакну вредносно-смисаоне приоритете појединачних лингвокултура.

Главни садржај монографије организован је у пет поглавља према ауторству сваког учесника, а уз „Увод“ (7–13) и „Закључак“ (на руском, словачком и енглеском, 163–180) као аутор назначена је Наталија Корина. Навешћемо ауторе и наслове поглавља у преводу и

у оригиналу: Н. Ф. Алефиренко „Наративно-дискурзивни механизми говорне метафоризације“ („Нарративно-дискурсивные механизмы речевой образности“) (14–44), В. Височански „Категоризација стварности у реконструкцији фразеопаремичке слике света“ („Категоризация действительности в реконструкции фразеопаремической картины мира“) (45–68), Б. Ј. Норман „Лексичке асоцијације као саставни део језичке слике света (на руском и белоруском материјалу)“ („Лексические ассоциации как составная часть языковой картины мира (на русском и белорусском материале)“) (69–103), Ј. Соколова „Концепт „сумња“ у словачком и руском језику („Концепт „сомнение“ в словацком и русском языках“) (104–128) и Н. Б. Корина „Просторне доминанте језичке слике света (на материјалу руског, словачког и других словенских језика)“ („Пространственные доминанты языковой картины мира на материале русского, словацкого и других славянских языков“) (129–162). На крају монографије је дат списак литературе са великим бројем јединица (181–202).

У првом теоријском поглављу аутор Н. Ф. Алефиренко уводи и разрађује појам „епистема“ преузет из филозофије. Он се у лингвистици употребљава у модификованој варијанти као појам „логоепистема“, што, по аутору, представља нарочиту јединицу семиотичког система односно знак који служи за описивање и усвајање информација које се чувају у номинацијским и комуникацијским јединицама језика различитих нивоа: речима, синтагмама, паремиолошким изразима и крилатицама. Својом идиоматизованом структуром, фразеолошком, паремијском, прецедентно-текстуалном и сл., логоепистема изражава знање, мишљење, традицију, обичаје и представе етноса, као и особености његовог менталитета. Аутор у разматрању уводи и појам „дискурзивно-модусна епистема“, коју одређује као лингвокултуролошку категорију и која припада језику и култури, истичући да се овај појам не може поистовећивати са појмом „лингвокултурама“. Она је слична симболима и на индиректан начин изражава неко фонско знање. Логоепистеме дискурзивно-модалног типа аутор третира као синкретичке јединице, јер образују амалгам духовног садржаја и језичке форме, одражавајући народни менталитет преко метафоре, метонимије, фразеологије и паремије. Експликација и описивање својстава и карактеристика дискурзивно-модусних епистема, према овом аутору, остварује се методом наративни-дискурзивне анализе. Њихова значења су културно условљена и одражавају структуру одређеног етнокултурног сазнања. Посебан теоријско-методолошки допринос овог поглавља представља

утврђивање методе и дефинисање терминолошког инвентара за когнитивистичко истраживање дискурзивне, говорне делатности, чији се приоритет у лингвистичким истраживањима истиче смисаоним обогаћивањем језичких јединица у стварању дискурса, које се заснива на механизмима когнитивне метафоре и когнитивне метонимије.

У другом поглављу аутор В. Височански, представник вроцлавске школе, бави се категоризацијом стварности и њеним одразом у језичкој слици света, и то оној која се чува у фразеологији и паремиологији. У том смислу аутор проблематизује питање да ли се може издвојити појам „фразеопаремијска слика света“ као посебна целина језичке слике света, питање које је иначе актуелан предмет научне дискусије. У расветљавању овог питања истиче се значај следећих појмова: језичке категоризације, језичке слике света, концептуализације и покреће се читав низ других питања која би требало истраживати. Аутор истиче да се у основи фразеопаремијске слике света лингвокултуролошке представе о свету заснивају на базичним и аксиолошким категоријама, што иначе потврђују истраживања фразеопаремиолошког материјала у различитим језицима. Разматрање фразеопаремијских фрагмената језичке слике света с тачке гледишта њихове функције у језичкој категоризацији стварности показало је неједнозначност у интерпретацији тога фрагмента. С једне стране, показано је да фразеолошке јединице не испољавају особени модел света, на основу чега се може сумњати на заснованост издвајања самосталне фразеолошке слике света. С друге стране, тај фрагмент слике света показује неке особености, као што је асиметрија фразеопаремијског сегментирања света, оријентисаног првенствено на аксиолошке јединице. Резултати упоредног истраживања овог материјала у различитим словенским језицима регуларно показују општа својства, што наводи на закључак о високом степену једнородности словенског света. Оно што је несумњиво, а што следи из овог истраживања, како и сам аутор истиче, јесте чињеница да је за сада рано давати коначне закључке о овој области, зато што она заслужује дубља и разноврснија истраживања, пре свега истраживања на упоредној основи.

Питањима повезаности између речи и језичког сазнања на основу вербалних асоцијација у асоцијативном експерименту и асоцијативним речницима бави се Б. Ј. Норман. Он најпре износи неке већ утврђене ставове из ове области да би на основу њих и својих ставова отворио нека питања и покренуо научну дискусију. У том смислу аутор полази од става да реакцијом на реч-стимулус у асоцијативном

тесту испитаник гради неки текст-примитив, што је утврђено на већем броју стандардних реакција на један исти стимулус. Речници састављени на таквим стандардним реакцијама називају се „асоцијативним нормама“, јер се на основу њих могу доносити закључци о културним вредностима одређеног народа и о његовим менталним стереотипима. Културно искуство народа одражава се како у стандардним (типичним), високофреквентним реакцијама тако и у мање фреквентним специфичним реакцијама. До наведених ставова дошло се, како истиче аутор, поред осталих начина, и упоређивањем асоцијативних норми разних истородних и разнородних језика како би се утврдили стереотипи мишљења и понашања разних етноса, а самим тим и национална специфичност асоцијативних веза у језичком сазнању.

У сопственом истраживању асоцијативног материјала руског и белоруског језика Б. Норман је проблематизовао неке од утврђених ставова на основу нових сопствених закључака или је пак отворио нека питања, руководећи се другачијим когнитивно-лингвистичким аспектима. Наиме, анализирајући новији асоцијативни материјал руског и белоруског језика, представљен на узорку 200 речи стимулуса, установио је различит „прецедентни“ фон асоцијација у два наведена језика: „природност“ белоруских асоцијација у поређењу с „техничким“ или „културогеним“ асоцијацијама у руском. Разлике овог типа у асоцијацијама појединих језика, како истиче аутор, могу се објаснити и различитом структуром лексичког значења у испоређиваним језицима, или постојањем међујезичке хомонимије речи-стимулуса; затим разликама у значењу граматичког рода речи-стимулуса, разликама у стилистичком дијапазону асоцијативног материјала и сл. Закључује да су примери одраза националног менталитета у асоцијативним материјалима појединачни и ретки, тако да је слика света у асоцијацијама неједнозначна, на основу чега поставља питање: шта одражавају асоцијативне норме језика, да ли одражавају особености менталитета одређеног народа или својства језичке слике света. Норман сматра да су ове две важне категорије унутрашњег света етноса међусобно тесно повезане, али се не подударају. Менталитет се са својим особеностима не одражава у језику и језичком понашању, јер по већ датој дефиницији, менталитет представља специфичан начин доживљавања и поимања стварности и манифестује се у укупности когнитивних стереотипа сазнања, карактеристичних за конкретне личности, социјалне групе или етничке групе, док се језичка слика света дефинише као представа о стварности, одражена у језичким знацима и њиховим значењима, и то

у виду језичког сегментирања света, језичког упоређивања предмета и појава и у виду информација о свету. Анализа новијег асоцијативног материјала показала је, како истиче аутор, да су и менталитет и језичка слика света подложне еволуцији. У вези с тим могуће је претпоставити да ће процеси глобализације постепено изједначавати особености националног менталитета, док је процес промене језичке слике света много спорији.

На основу осврта на досадашња истраживања у овој области, као и на основу спроведене упоредне анализе асоцијативног материјала, Норман изводи следеће општије лингвистичке, етнолингвистичке и семиотичке закључке: Системност лексикона тешко се може доказати, прво, због великог броја јединица које образују тај језички ниво, друго, зато што се речи истовремено повезују једна с другом и супротстављају једна другој по разним основама: стилистичким, прагматичким, спојивосним и др. То проистиче из саме природе језичког знака. Експериментално успостављене везе међу речима садрже одраз различитих појава унутрашњег човековог света. У том смислу, како истиче аутор, лексичке асоцијације представљају конгломерат менталних, културних и текстовних знања. Неке карактеристике погледа на свет Белоруса, као што су „оријентисање на природу“, „мекоћа“, „пасивност“ и др., налазе одраза у вербалним асоцијацијама, и оне су несумњиво и црте менталитета. Истовремено истакнуте разлике између руског и белоруског погледа на свет карактеришу језичку слику света датог народа, а не његов менталитет. Различити прецедентни фон и текстовне асоцијације, ширина стилистичког дијапазона и учешће граматичких значења, све је то, по овом аутору, одраз језичке слике света у сазнању Руса и Белоруса. При томе је основна маса речи реакција представника словенских народа, како то показују асоцијативни речници словенских језика, иста, док су истакнуте разлике, као нпр. код Руса и Белоруса „природност“, „техничност“, „фолклорност“, „цитатност“ и др., маргиналне карактеристике асоцијација и не утичу на основне принципе устројства језичке слике света. Истакнуте специфичности представљају црте менталитета ова два народа, док бројне разлике карактеришу језичку слику датог народа а не његов менталитет. У закључку је истакнуто да је структура језичке слике света условљена културним односно прецедентним фоном и социјално-економским развитком носилаца једног језика.

Феноменом сумње, који је до новијег времена био предмет истраживања у филозофији и теологији, бави се ауторка Јана Соколова. Она реконструира концепт „сумња“ у словачком и руском језику

са становишта опште семантике, разматрајући га кроз психолошке, филозофске, лексичко-семантичке, функционално-семантичке и прагматичке аспекте. У когнитивистичком приступу оперише појмом језичке слике света, концепта и концептуализације, представљајући сложену структуру концептуалног поља „сумње“. Интерпретација појма „концепт“ и његове функције дати су у традицији словачке лингвистике и са тачке гледишта дискурзивне семантике. Према овој ауторки разликовање концепта и појма, концепта и категорије, концепта и смисла, представља још отворен теоријски проблем који савремена когнитивна наука није разрешила. Ауторка у свом истраживању примењује системски приступ: лексичко-семантички, функционално-семантички и прагматички, а у интерпретацији језичког материјала и интегрални приступ, према Ј. Д. Апресјану. У семантичкој и прагматичкој анализи користи се интерпретационим конструктима, синтаксичким конструкцијама, представљајући семантичким језиком компоненте сценарија „сумње“. Богатство нескривених и скривених смислова и смисаоних нијанси концепта „сумња“ показано је упоређивањем два језика, руског и словачког, који и поред родне блискости у концепту испољавају националну специфичност, али и универзалне карактеристике. Ауторка истиче да и универзалне карактеристике могу имати различите приоритете у различитим језицима и културама, па се, такође, могу сматрати националним специфичностима.

Прва четири поглавља повезана су са филозофским и психолошким аспектима наведених феномена, док је последње поглавље повезано са природним окружењем, пространством / простором, у коме се формира језик етноса с његовом културно-језичком специфичношћу. Циљ ауторке овог поглавља Н. Корине био је да покаже на који начин се човек чувствителан, физички доживљај пространства / простора одражава у структури његовог језика и у којој мери тај доживљај условљава национално специфична својстава одређеног језика. При томе ауторка има у виду пространство / простор са физичким координатама по којима се оријентише човек, пространство / простор као материјалну средину у којој се формирају човекове представе о свету и који му служи као основа за моделирање света. Истраживање је спроведено на упоређивању материјала више словенских језика, пре свега руског и словачког. На примеру деловања различитих просторних доминанти у руском и словачком језику, у руском хоризонталне а у словачком вертикалне доминанте, ауторка закључује да конфигурација пространства / простора у коме се формира одређени етнос, оставља печат на слику света тог етноса у целини

и у деловима. Просторне доминанте језичке слике света стабилно одражавају когнитивне приоритете језика и демонстрирају његову етнокултурну специфичност. Оне прожимају све језичке нивое, нарочито предлошко-падежне синтагме, лексички ниво, типичне творбене моделе, синтагматске и парадигматске везе. Ауторка је својим истраживањем показала да пространство / простор као систем координата условљава „наивну“ категоризацију стварности и зато заслужује посебну пажњу истраживача.

Монографија *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка* групе аутора из различитих словенских центара представља значајну публикацију не само за славистику него за когнитивну лингвистику уопште, јер поред обрађених тема и изведених закључака, доноси и низ отворених питања која ће и даље бити предмет научне дискусије.

Когнитивистички приступи аутора са различитих аспеката показују да формирање језичке слике света зависи од многих екстралингвистичких и унутарлингвистичких фактора. Истакнуто је да је појам језичке слике света тесно повезан са категоризацијом стварности одређеног етноса, што се испољава у језику на свим нивоима његове структуре. Истраживања наведених аутора у тој области показала су да динамика промене језичке слике света није иста на свим језичким нивоима. Она је спорија на нивоу фразеологије и паремиологије, које се одликују архаичношћу, на граматичком нивоу, који се одликује конзервативношћу, а најдинамичнија је на лексичком нивоу, што отвара перспективу когнитивистичких истраживања лексике и динамике њеног развоја. Заправо истраживања у области лексике, која је и најподеснија за компаративна истраживања, поред осталог, пружа могућност одређивања когнитивних приоритета у појединим језицима. Посебну вредност монографије *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка* чине различити научни приступи, што потенцијалним читаоцима омогућава увид у истакнуте проблеме са различитих аспеката, као и могућност сагледавања бројних начина узајамног деловања језика, мишљења, сазнања и културе.

Стана С. Ристић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs